

ЎТМИШГА НАЗАР

3-МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE-3

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Маҳкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятowa Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Сайпулла Турсунов СУРХОН ВОҲАСИДА СОВЕТ РЕЖИМИНИНГ ЎРНАТИЛИШИ.....	10
2. Рахбар Холиқова РОССИЯ ИМПЕРАТОРЛИГИ СИЁСИЙ АГЕНТЛИГИНИНГ БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН.....	20
3. Лалихон Мухамеджанова XIX АСРНИНГ ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИДА ЖАДИДЧИЛИКНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА УНИНГ МИЛЛИЙ УЙҒОНИШ ҲАРАКАТИ СИФАТИДАГИ МОҲИЯТИ..	32
4. Барно Убайдуллаева ЎЗБЕКЛАРНИНГ РЕПРОДУКТИВ ОРИЕНТАЦИЯСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА УНИНГ БОЛА ТАРБИЯСИГА ТАЪСИРИ (XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ XXI АСР БОШЛАРИ).....	47
5. Дилдора Алиназарова УРУШДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ДАВРИЙ НАШРИЁТ ТИЗИМИДАГИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАР.....	59
6. Қаҳрамон Алманов, Илхом Жураев XX - XXI АСР БОШЛАРИДА МИРЗАЧЎЛ ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ХЎЖАЛИК ТУРМУШ ТАРЗИ ВА МОДДИЙ МАДАНИЯТИ.....	68
7. Қаҳрамон Алманов ЖИЗЗАХНИНГ ХОНЛИКЛАР ДАВРИДАГИ АҲАМИЯТИ ВА МАНБАЛАРДА ЁРИТИЛИШИ.....	76
8. Жамшид Адиллов АЛЕКСАНДР БЕКОВИЧ-ЧЕРКАССКИЙНИНГ ХИВА ХОНЛИГИГА ЮРИШИ РОССИЯЛИК ШАРҚШУНОСЛАР ТАДҚИҚОТЛАРИДА.....	82
9. Дилзода Алимкулова ЎЗБЕКИСТОН ТАСВИРИЙ САНЪАТИГА НАЗАР.....	89
10. Fazilat Akramova FARG'ONA VODIYSIDA YENGIL SANOATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI.....	95
11. Мурот Алланазаров БУТУНБУХОРО МАРКАЗИЙ ИЖРОИЯ ҚЎМИТАСИ ВА МИЛЛИЙ РАҲБАР АРБОБЛАР ФАОЛИЯТИ.....	100
12. Гулмира Азаматова ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИ МИГРАЦИЯСИ ҲАРАКАТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ ВА МИГРАНТЛАР ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИ.....	106
13. Sayyora Atadjanova, Sevar Gaibnazarova ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМНИНГ ЯНГИ ТУРЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИ.....	112
14. Aloxunov A.A. ANDRONOVO MADANIYATINING O'RTA OSIYO CHORVADOR JAMOALARINING MODDIY MADANIYATDA AKS ETISHI.....	119
15. Раҳматжон Арслонзода ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА АРХИВ ИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	124

16. Шерзод Абдужаббаров ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СОҲАСИДА КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСИ ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЎРТАСИДА ҲАМКОРЛИК.....	133
17. Ravshan Abduzohirov, Matluba Jo`rabekova O'ZBEKLARDA BOLA TUG'ILISHI BILAN BOG'LIQ IRIM-SIRIM MAROSIMLAR VA ULARNING TARIXIY TARAQQIYOTIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR.....	147
18. Жалолиддин Аннаев ТАРМИТА-ТЕРМИЗ БУДДАВИЙЛИК МАДАНИЯТИ.....	155
19. Аннаева Зарифа ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР ВА УНИНГ ЕЧИМИ БОРАСИДАГИ ҲАРАКАТЛАР.....	163
20. Сардор Аҳмедов СУРХОНДАРЁ ТОЖИКЛАРИНИНГ АНЪАНАВИЙ КИЙИМЛАРИ.....	168
21. Манзурахон Балтабаева ЭРТА ТУРМУШ ВА ЭРТА ТУҒРУҚНИНГ САЛБИЙ ОҚИБАТЛАРИ (Африка, Жанубий Осиё давлатлари ва Ўзбекистон мисолида).....	174
22. Turon Babaraximov, Kamolaxon Abduraxmonova SIYOSIY MANSUBLIK TUSHUNCHASINING PAYDO BO'LISHI VA MAZMUNI.....	181
23. Назокат Бозорова ТАРИХ ДАРСЛАРИДА ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИГА ОИД МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ.....	186
24. Элбек Ботиров МАРКАЗИЙ ОСИЁ БОЖХОНА ИШИ ЭВОЛЮЦИЯСИ: САВДО ЙЎЛЛАРИ, НАЗОРАТ МАСКАНЛАРИ ВА БОЖ ЙИГИМЛАРИ ТАРИХИДАН.....	192
25. Габриэльян С.И. БРИТАНИЯНИНГ ТАМАКИ МОНОПОЛИЯСИ ВА XIX АСРНИНГ ОХИРИДА ЭРОНДА МИЛЛИЙ-ОЗОДЛИК КУРАШИ БОШЛАНИШИ.....	199
26. Санжарбек Давлетов, Зухра Ражабова ХОРАЗМ ВОҲАСИДАГИ ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИ – ТУРИСТИК САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА.....	211
27. Нилуфар Джураева МАЪРИФАТПАРВАР ЖАДИДЛАРНИНГ ХОТИН-ҚИЗЛАР МАСАЛАСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ.....	220
28. Отабек Дуланов СУРХОН ВОҲАСИ ЖУЗЛАРИНИНГ АНЪАНАВИЙ ТАОМЛАРИ.....	226
29. Расулжон Дусчанов ЎЗБЕКИСТОН ССР ДА СОЛИҚЛАРНИНГ БАЪЗИ ТУРЛАРИ.....	232
30. Хуршид Жуманазаров ТАБИБЛАРНИНГ ЎЗБЕК ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ ЎРНИ.....	239
31. Камола Жураева ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАШҚИ СИЁСАТ АЛОҚАЛАРИ: ТАРИХ ВА ЗАМОНАВИЙЛИК.....	246

32. Зоиржон Ёдгоров ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА ЯНГИ МЕЪЁРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ ВА УНДАН КЎЗЛАНГАН МАҚСАДЛАР.....	254
33. Zebiniso Zaynabidinova AKADEMIK SAYERA SHARAFOVNA RASHIDOVANING ILMIY FAOLIYAT DAVRIDAGI ILK ISHLARI (1967-1985).....	267
34. Мухаммаджон Исамиддинов ҚАДИМГИ МАРҒИЁНА ВА БАКТРИЯ ҲУДУДИДАГИ ЯЗ-П АРХЕОЛОГИК КОМПЛЕКСЛАРИНИ ДАВРЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	271
35. Абдуғаппор Инсопов ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	277
36. Elyorjon Karimov O'ZBEKISTONDA IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARI DAVRIDA EVAKUATSIYA QILINGAN SANOAT KORXONALARI ISHINING TASHKIL ETILISHI.....	286
37. Сайёра Мирсоатова ҚОПЧИҒОЙ УСТАХОНАСИ МУСТЪЕ ДАВРИ КОМПЛЕКСИНИНГ МАДАНИЙ-ДАВРИЙ ХОСЛИГИ ҲАҚИДА.....	292
38. Ғайрат Мамаражабов ЎЗБЕК ҲУНАРМАНДЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ КИЙИМЛАРНИ ЯРАТИШДАГИ ФАОЛИЯТИ.....	298
39. Салимахон Мадьярова ТУРКИСТОН ОЛИМЛАРИ ТУРМУШНИНИ ЯХШИЛАШ КОМИССИЯСИ.....	304
40. Олтиной Масалиева ЯПОНИЯ ДАВЛАТИДА БУХОРО ХОНЛИГИ ТАРИХИГА ҚИЗИҚИШ.....	312
41. Рахмон Мухаммадиев ЛИДЕР ШАХС ФЕНОМЕНИ ВА УНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ.....	316
42. Олтиной Масалиева САЙИД МУҲАММАД НОСИР ВА УНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА САҚЛАНАЁТГАН ҚЎЛЁЗМАЛАРИ.....	322
43. Дилмурод Маллаев СУРҲОН ВОҲАСИ УЙ-ЖОЙЛАРИ: ТАРИХИЙ АНЪАНАЛАР.....	326
44. Орифхужа Муминов ҚАДИМ ВА ИЛҚ ЎРТА АСРЛАРДА КЕШ ВОҲАСИНИНГ АРХЕОЛОГИК ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ.....	332
45. Дилдора Мўсинова МУСОХОНХОЖА ДАҲБЕДИЙНИНГ "БАДР УЛ-АСРОР ВА САНАД УЛ-АБРОР" АСАРИ ҲАҚИДА.....	339
46. Темур Мўминов ИБРОҲИМ МЎМИНОВ ВА УНИНГ ДАВРИ.....	343

47. Акмал Мухаммадиев ПАЛЕОЛИТИШУНОСЛИКДА ХОМ-АШЁДАН ФОЙДАЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ЎРГАНИЛИШИ (МЕТОДОЛОГИК ТАҲЛИЛ).....	353
48. Абдикамил Нарбеков ДИНИЙ ФУНДАМЕНТАЛИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ МУАММОЛАРИ.....	359
49. Бахтиёр Назиров МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛИ.....	366
50. Аслиддин Ортиқов ЎЗБЕК КИНЕМАТОГРАФИЯСИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЖАРАЁНИ: САНЪАТ ЁКИ САНОАТ ТУРИ СИФАТИДА.....	372
51. Аҳмаджон Оринов СЦЕНОГРАФИЯДА ЁРУҒЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ.....	377
52. Хабибжон Олимжонов ТУРКИСТОН ЎЛКА ВИЛОЯТЛАРИДА КУТУБХОНАЛАРНИНГ ОЧИЛИШИ.....	382
53. Икромиддин Остонакулов, Тўлғаной Маматкулова XIX АСР ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДА РОЖИЙ МАРҒИНОНИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРНИ.....	392
54. Зумрад Рахмонкулова БУХОРО АМИРЛИГИ ВА УСМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ ЎРТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАН (XVIII-XIX АСР БОШЛАРИДА).....	397
55. Хасанбой Рахматиллаев ТУРКИСТОНДА XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДАГИ ЭТНИК ЖАРАЁНЛАР.....	407
56. Одинахон Рахманова ОЛИМХОН САЛТАНАТИ ТАРИХИДАН: ШАЙХ ВА СЎФИЙЛАРГА ИШОНЧСИЗЛИК.....	413
57. Хасанбой Рахматиллаев МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ ҚАДИМГИ ДАВР ЭТНИК ТАРИХИНИ ЁРИТИШДАГИ АЙРИМ МУАММОЛИ МАСАЛАЛАР ВА УСУЛЛАРГА ДОИР.....	418
58. Хайрулла Рахматов БУХОРО АМИРЛИГИ АҲОЛИСИНИНГ ЭТНИК ТАРКИБИ ХУСУСИДА (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари).....	424
59. Muhiddin Rajabov O'RTA OSIYODA MILLIY-HUDUDIIY CHEGARALANISHNING O'TKAZILISHI: MAQSAD, MONIYAT VA OQIBAT (XORIJ TADQOQOTCHI OLIMLARI NIGOHIDA).....	430
60. Maftuna Rajabova TOLERANTLIK FENOMENINING TARIXIY – NAZARIY TAHLILI.....	437
61. Саломова Л.И. ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИДА САҚЛАНАЁТГАН ТУРКИСТОН АССР ТАРИХИГА ОИД ҲУЖЖАТЛАР ТАҲЛИЛИ.....	446

62. Ойдина Сатимова ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАГИ ТУРКИСТОНЛИК АСИРЛАР ТАҚДИРИДАН.....	452
63. Равшан Сиддиқов ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИ ЗАМОНАВИЙ ХОРИЖИЙ ТАРИХШУНОСЛИГИ.....	459
64. Хуршида Тиллаходжаева ФУҚАРОЛИКНИ РАСМИЙЛАШТИРИШ БЎЛИМЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЧОРА-ТАДБИРЛАР (УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ, УЛАРНИ ЯРАТИЛИШИДАГИ МУАММОЛАР) ХУСУСИДА.....	466
65. Рўзикул Толибов, Санобар Толибова ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИ-ШАРҚИЙ ОСИЁ МАМЛАКАТЛАРИ БИЛАН МАДАНИЙ-ГУМАНИТАР АЛОҚАЛАРИ.....	475
66. Равшан Турсунов XIX АСРНИНГ 2 ЯРМИДА ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА СОДИР БЎЛГАН ҚУМ ВА ЧАНГ БЎРОНЛАРИ ТАРИХИГА НАЗАР.....	482
67. Икромжон Умаров КЎҲИТАНГТОҒ ҚИШЛОҚЛАРИДА ЁМҒИР ЧАҚИРИШ МАРОСИМЛАРИНИНГ ЎТКАЗИЛИШИ.....	493
68. Анвар Уроқов ЎЗБЕКИСТОН РАНГТАСВИР САНЪАТИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	503
69. Мавлюда Файзуллаева АНЪАНАВИЙ ТАОМЛАНИШ ВА ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАР.....	508
70. Мавлон Эргашев ЧАҒОНИЁННИНГ ЎРТА АСРЛАР ШАҲАРЛАРИ.....	515
71. Хайрулла Қобилов СУРХОНДАРЁ ОКРУГИДА ЖАМОАЛАШТИРИШ ДАВРИДАГИ ОММАВИЙ ҚАТАҒОНЛИКЛАР.....	522
72. Ra'no Mamirjonovna XALQ TA'LIMI TIZIMIDAGI BOLSHEVISTIK SIYOSAT: MILLIY MAORIF TIZIMI VA TA'LIMDA SOVET MODELINI TATBIQ QILINISHI.....	528
73. Ислон Қаршиев ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОН ҚЎНҒИРОТЛАРИ.....	533
74. Давлат Қудратов ҚАДИМГИ ДАВР ШАҲАРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШ ГЕНЕЗИСИ ТАҲЛИЛЛАРИ.....	539
75. Қахрамон Шоназаров УЧИНЧИ РЕНЕСАНС ПОЙДЕВОРИНИ ҚУРИШДА ЁШЛАР ИЖТИМОИЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	551
76. Ғайрат Хамраев БУҲОРО АМИРЛИГИНИ ТАШКИЛ ЭТГАН МИЛЛИЙ-ЭТНИК ГУРУҲЛАР ХУСУСИДА (ТОЖИКЛАР МИСОЛИДА).....	556

77. Суннатилла Ҳамраев, Мадина Адилова СОВЕТ ТАРИХШУНОСЛИГИДА БУХОРО АМИРЛИГИ ВА РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИ (XX АСРНИНГ 60–80 ЙИЛЛАРИ).....	563
78. Феруза Ҳасанова ЎЗБЕКИСТОНДА УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ДАВРИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ФАОЛЛИГИ.....	570
79. Akmaljon Xoldarov NEMISLARNING O'RTA OSIYOGA KIRIB KELISHI (FARG'ONA VODIYSI MISOLIDA).....	575
80. Нодирбек Момунович Ҳамаев АНВАР ПОШШОННИНГ ШАРҚИЙ БУХОРОДА СОВЕТ ҲУКУМАТИГА ҚАРШИ КУРАШИ (матбуот материаллари асосида).....	581
81. Иброҳим Хидиров ҚАДИМГИ СУҒДНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИГРАЦИЯ ТИЗИМИДАГИ ЎРНИ.....	586
82. Урол Худойкулов ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА САНОАТНИНГ БИР ТОМОНЛАМА ТАРАҚҚИЁТИ: МАСАЛАЛАРИ МУАММО ВА ЗИДДИЯТЛАР (XX аср 70- 80 йиллар асосида).....	593
83. Тўлқин Худойкулов ХИВА ИНОҚЛАРИНИНГ МАРКАЗИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ. МАНСАБ ВА УНВОНЛАР.....	599
84. Хулкар Холикулова ИМКОНияТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАРНИ ЖАМИЯТГА МОСЛАШТИРИШДА ТАЪЛИМНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	610
85. Тўлқин Худойкулов Қўқон ХОНЛИГИ ШАҲАР ВА ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИ ҲАҚИДА АЙРИМ МАЪЛУМОТЛАР.....	618
86. Мунира Хўжанова 1920-1940 ЙИЛЛАР ҚОЗОҒИСТОНДА БОЛАЛАР ҚАРОВСИЗЛИГИ ВА БОЛАЛАР УЙЛАРИ ФАОЛИЯТИ.....	628
87. Sherzod Hazratkulov FUQAROLIK JAMIYATI KONSEPSIYASI RIVOJIDA IJTIMOY SIYOSAT VA IJTIMOY ADOLAT FENOMENLARI.....	633
88. Sherzod Hazratkulov IJTIMOIY SIYOSATNI AMALGA OSHIRISH INDIKATORLARI VA MEZONLARI.....	639
89. Носир Хусанов ЖАМИЯТДА ПЛАКАТНИНГ ЎРНИ.....	645
90. Азизбек Холлиев ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНЛИКЛАРНИНГ ФРОНТ ОРТИДАГИ ФИДОКОРОНА МЕҲНАТИ.....	653

91. Шайдуллаева Г.Ш. ҲИНД ВОДИЙСИДАН ТОПИЛГАН ОКС ЦИВИЛИЗАЦИЯСИГА ХОС СОПОЛ ИДИШЛАРИ.....	661
92. Гузаль Шарипова ЎЗБЕКИСТОН–МАЛАЙЗИЯ ҲАМКОРЛИГИНИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	667
93. Саиданварбек Юлдашев МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ИЛК ЎРТА АСРЛАР ТАРИХИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	676
94. Дилдора Юсупова ҒАРБИЙ ЕВРОПА ОЛИМЛАРИНИНГ XX АСР БОШЛАРИДА АРХИВШУНОСЛИК СОҲАСИДА ОЛИБ БОРГАН ТАДҚИҚОТЛАРИ.....	684
95. Мадаминов Баходир ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ МУЗЕЙИНИНГ АЙРИМ НОЁБ ЭКСПОНАТЛАРИ ТАСНИФИ.....	690
96. Абдурасул Розаков XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА АҚШДА НЕОЛИБЕРАЛИЗМ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	696
97. Xumora Pozilova QADIMGI FARG'ONA HUNARMANDCHILIGIDA TIRNAB SOLINGAN BEZAKLI SOPOL IDISHLAR.....	703
98. Гайратхон Мухтаров ЧОТҚОЛ ТОҒ ТИЗМАСИДАГИ ЯНГИ ТОПИЛГАН ҚОЯТОШ РАСМЛАР ЖОЙЛАШГАН ЎРНИ ВА ЛАНДШАФТИ.....	709
99. Икрамжон Исмаилов ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ РЕЙТИНГИ (ФАРҒОНА ВОДИЙСИ МИСОЛИДА).....	714
100. Музаффар Хўжамов 40 ЙИЛЛАРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ 50 ЙИЛЛАР БОШЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ОЗИҚ-ОВҚАТ МАҲСУЛОТЛАРИ БОРАСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН НАРХ-НАВО СИЁСАТИ.....	722

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Ойдина Сатимова

Тарих фанлари доктори (phd). Тарих факультети.
Жаҳон тарих кафедраси. Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
oydinasatimova@gmail.com

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАГИ ТУРКИСТОНЛИК АСИРЛАР ТАҚДИРИДАН

For citation: Ойдина Сатимова, ABOUT THE FATE OF THE TURKESTAN PRISONERS OF WAR IN WORLD. Look to the past. 2021, Special issue 3, pp.452-458

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5841612>

АННОТАЦИЯ

Маълумки, 1930 йилларнинг охиригача Ўрта Осиё аҳолиси турли сабабларга кўра ҳарбий хизматга чақирилмаган. Иккинчи жаҳон уруши бошида Тошкент, Самарқанд, Қарши, Термизда миллий дивизиялар ташкил этилди, лекин аслида у ерда тўлиқ ҳарбий тайёргарлик учун шароитлар йўқ эди. Шу муносабат билан, 1941 йилнинг ёз ва кузидаги мағлубиятлар натижасида Қизил Армия ўз сафларини тўлдиришга муҳтож бўла бошлаганида, Туркистон ўлка аҳолиси энг янги ҳарбий техника ва қурол-аслаҳа билан таниш бўлмаган ҳолда, тўғри ҳарбий тайёргарликсиз фронтга кетишган.. Ҳаммаси бўлиб, 1941 йилда Қизил Армия сафига зудлик билан 4 847 775 дан ортиқ туркистонликлар (ўзбеклар, қозоқлар, туркманлар, қирғизлар ва тожиклар) чақирилган.

Калит сўзи: қизил армия, концлагер, Гулаг, эмигрант, НКВД, Туркистон легиони.

Ойдина Сатимова

Доктор исторических наук(PhD).
Исторический факультет. Кафедра всемирной истории.
Национальный университет Узбекистана имени
Мирзо Улугбека. Тошкент

О СУДЬБАХ ТУРКЕСТАНСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

АННОТАЦИЯ

Известно, что до конца 1930-х годов население Средней Азии не призывали на военную службу по разным причинам. В начале Великой Отечественной войны национальные дивизии были сформированы в Ташкенте, в Самарканде, в Карши и в Термезе, но в действительности условий для полноценной военной подготовки не было. В связи с этим, когда Красная Армия в результате поражений летом и осенью 1941 года стала нуждаться в пополнении своих рядов, туркестанцы ушли на фронт без должной военной подготовки, незнакомые с новейшей военной техникой и вооружением. Всего в 1941 году

более 4 847 775 туркестанцев (узбеки, казахи, туркмены, киргизы и таджики) были немедленно призваны в Красную Армию. К сожалению, большинство из них погибли или попали в плен в боях.

Ключевое слово: Красной Армии, концлагер, предателями, ГУЛАГ, эмигрантов, репатриант, добровольцы, НКВД, Туркестанского легиона.

Ойдина Сатимова,

Doctor of Historical Sciences (PhD).
History faculty. Department of World History.
National University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek. Toshkent

ABOUT THE FATE OF THE TURKESTAN PRISONERS OF WAR IN WORLD WAR II

ABSTRACT

It is known that until the end of the 1930s, the population of Central Asia was not conscripted for military service for various reasons. At the beginning of World War II, national divisions were formed in Tashkent, Samarkand, Karshi and Termez, but in reality there were no conditions for full-fledged military training. In this regard, when the Red Army, as a result of defeats in the summer and autumn of 1941, began to need to replenish its ranks, the Turkestanis went to the front without proper military training, unfamiliar with the latest military equipment and weapons. In 1941, more than 4,847,775 Turkestanis (Uzbeks, Kazakhs, Turkmens, Kyrgyz and Tajiks) were immediately drafted into the Red Army. Unfortunately, most of them died or were captured in battles.

Index Terms: Red Army, concentration camp, traitors, gulag, emigrants, repatriate, volunteers, NKVD, Turkestan Legion.

1. Долзарблиги:

Маълумки, 1930 йилларнинг охиригача Ўрта Осиё аҳолиси турли сабабларга кўра ҳарбий хизматга чақирилмаган. Иккинчи жаҳон уруши бошида Тошкент, Самарқанд, Қарши, Термизда миллий дивизиялар ташкил этилди, лекин аслида у ерда тўлиқ ҳарбий тайёргарлик учун шароитлар йўқ эди. Шу муносабат билан, 1941 йилнинг ёз ва кузидаги мағлубиятлар натижасида Қизил Армия ўз сафларини тўлдиришга муҳтож бўла бошлаганида, Туркистон ўлка аҳолиси энг янги ҳарбий техника ва қурол-аслаҳа билан таниш бўлмаган ҳолда, тўғри ҳарбий тайёргарликсиз фронтга кетишган. Ҳаммаси бўлиб, 1941 йилда Қизил Армия сафига зудлик билан 4 847 775 дан ортиқ туркистонликлар (ўзбеклар, қозоқлар, туркманлар, қирғизлар ва тожиқлар) чақирилган[1]. Афсуски, уларнинг кўпчилиги қисми жангларда ҳалок бўлган ёки асирга тушган.

Ўз навбатида, Туркистон аҳолиси тегишли ҳарбий тайёргарликдан ўтмаганлиги учун замонавий қурол турларига ҳам ишонишмаган. Қурол-яроғ етишмаслиги урушнинг дастлабки босқичида ҳам ўзини сўзини айтган. Шу сабабларга кўра, баъзида туркистонликлар ўзларини ҳимоя қилишлари ёки умуман қуролсиз ҳужумга ўтишлари керак эди. Генерал Собир Раҳимовнинг асраб олинган ўғли, полковник Хуррам Ашуровнинг сўзларига кўра, “Туркистон ҳарбийларига ўқ аскар учун битта ҳақиқий қурол, қолган икки нафарига ёғочдан ясалган қуроллар берилган; уларга ўқ аскар учун 15 та ўқ берилди ».

Шу нуқтаи назардан қараганда, Марказий Осиё республикаларидан чақирилган Қизил Армия аскарларининг кўп қисми фашистлар асирлигига тушиб қолишлари бежиз эмас эди. Шу боисдан қуршовга олинганларнинг аксарияти асирга олинган бўлса-да, айрим ҳолларда ўз ихтиёри билан фашистлар тарафига ўтганлар ҳам бўлган. Хусусан, қароргоҳи Минскда бўлган генерал Миршакар қўмондонлигидаги туркистонликлар ўз ихтиёри билан фашистлар томонига ўтган эдилар. Умуман, 1941-1942 йиллар давомида Қизил Армиядан 1 700 000 нафар (бошқа маълумотларга кўра - 1 500 000) туркистонликлар асир олинган[1].

Урушнинг бошиданок, совет раҳбарияти томонидан ҳарбий асирларга нисбатан салбий муносабат мавжуд эди. 1941 йил 16 августда 270-сон буйруғи билан маҳбуслар совет жамиятидан ўчирилган. Бир йил ўтгач, 1942 йил 28 июлда 227-сонли "Орқага бир қадам ҳам чекинилмасин!" номли машҳур буйруқ қабул қилинган[2].

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Совет раҳбариятининг маҳбусларга муносабати кескин бўлиб, уларнинг ҳаракати "хиёнат", "шармандалик" сифатида баҳоланган. Яъни, СССР раҳбарияти нуктаи назаридан, душман қўлга тушганидан кўра, совет зобити ва аскарлари ўлгани яхшироқ эди. И.В.Сталиннинг совет маҳбусларига бундай позицияси туфайли, фашистлар концлагерларида ҳам шафқатсиз муносабат шаклланиб эди. Баъзи немис ҳарбий асирлари лагерларида ҳар куни беш ёки ўн киши касаллик ёки очликдан ўлишарди. Ҳарбий асирлардан бири Мусо Рамзон ўз хотираларида ёзганидек, мингга яқин маҳбусдан иборат маҳсул бўлинмалар фақат оммавий қабрларни қазиб учун ишлатилган. Вали Қайюмхон, шунингдек, ҳарбий асирлар лагерларидаги ноинсоний шароитлар ҳақида хабар беради. Судаён лагерига ташрифида у қарийб ўттиздан қирқ минггача, ўн беш ёшдан олтмиш ёшгача бўлган, тўйиб, чарчаб қолган туркистонликларнинг гувоҳи бўлган. Улар очликдан ва эпидемиядан вафот этишган. У, шунингдек, вазият ёмонроқ бўлган Эбенроде ва бошқа ҳарбий асирлар лагерларида ҳам борган[3].

Профессор Герхард вон Менде Варшава яқинидаги ҳарбий асирлар лагерига ташриф буюрди. У бошқалардан қатл қилиш учун ажратилган етти юзга яқин ҳарбий асирларни кўрди. Булар билимли туркий халқлар эди; Уларнинг аксарияти ўқитувчилар, муҳандислар, шифокор ва бошқалар бўлган. Вон Менде Германия разведка хизмати Абверга мурожаат қилиб, бу ҳарбий асирларни ўлдиришдан сақлаб қолиши мумкинлигини билдирган эди[4].

Шундай қилиб, собиқ Қизил Армия аскарлари ҳарбий асирларнинг энг кўп тоифаси эди; улар алоҳида ва қаттиқ назорат остида сақланган ҳамда уларга бўлган муносабат ниҳоятда шафқатсиз бўлган. Ўз мамлакатига керак бўлмаган одамлар фашистларга ҳам керак эмас эди.

Уруш тугагандан сўнг СССРга қайтган 1,5 миллион собиқ ҳарбий асирлар "Ватан хоинлари" деб эълон қилинган ҳамда ГУЛАГ ларга юборилган. Тахминан 180-200 минг нафар собиқ маҳбуслар СССРга қайтмаган ва улар эмигрантлар сафига қўшилганлар.

Совет маҳбусларининг СССРга қайтиши 1945 йилнинг баҳоридан бошланган. 18 апрел куни Америка ҳарбийлари Германзор пароходига денгиз орқали кўпчилик туркистонлик бўлган репатриантларни юборди. Улардан баъзилари Одессага келганида судсиз ва терговсиз отиб ўлдирилган. Нима бўлаётганини билиб, кўплаб совет маҳбуслари уларни СССРга қайтармасликни сўрашган. Совет маҳбуслари ватанларига қайтганларида уларни қандай тақдир кутаётганини яхши билишарди. Шу билан бирга улар кўпинча бошқа танловга эга эмас эдилар.

Иккинчи жаҳон уруши даврида асирга тушган Ўрта Осиёлик жангчилар "турклар" (туркистонликлар ва озарбайжонлар) деб айтилган[5].

Германиялик тадқиқотчи Герхард вон Менде сўзларига кўра, турк генералларининг ташрифи Совет аскарлари (Осттруппен) дан биринчи кўнгилли қўшинларни тузишда немис расмийларига катта таъсир кўрсатган. Вон Менде, ўз ҳисобларида, ташриф буюрганлар немисларга Биринчи жаҳон урушидаги каби Винсдорфда бўлгани каби "турк-исломий легион" тузишни таклиф қилишган. Аммо уларнинг таклифи инobatга олинмади, чунки фашистлар ҳар бир кавказ ва турк миллати учун алоҳида полклар курдилар[6].

3. Тадқиқот натижалари:

Тарихшуносликда Париждаги советларга қарши эмиграциянинг таниқли арбоби Мустафо Чўқаев Туркистон легиони ва НКВДни тузишда фаол роль ўйнаган, деган фикрга қўшилиш мумкин эмас. Қозғистонлик олим Б. Содиқованинг ёзишича, 1941 йил 22 -июн, Германия СССРга ҳужум қилган куни, 300 совет эмигрантлари, шу жумладан М.Чўқаев, Париж яқинида, Компен шаҳрида ҳибсга олинган ва унга уч ҳафта ўйлаб кўришга вақт берилган. 1941 йил 22 июндан 13 июлгача М.Чўқаевдан радио орқали Туркистон халқига

муружаат қилиш сўралди. У немисларнинг бу талабини рад этиб, одамларнинг психологик ҳолати ва ўз ватанида узоқ вақт бўлмаганлиги сабабли минтақадаги вазиятдан беҳабар эканлигини таъкидлайди. Олти ой ўтгач, у Берлинга кўчирилади. Унинг айтишича, концлагерларда сақланаётган туркистонлик маҳбуслар билан шахсан учрашмасдан туриб, у ҳеч қандай чора кўрмайди. Совет ҳарбий асирлари билан ишлаш учун махсус комиссия тузилди. Ҳар бир комиссия алоҳида гуруҳларда ишлади. Улар орасида Аҳмад Темир (Туркия), Алихон Кантемир (Доғистон), Абдурахмон Шафи Ўлмас (Озарбайжон), шунингдек, туркистонликлардан Мустафо Чўқаев ва Вали Қаюмов бор эди. Суҳбатдаги мавзулардан бири немислар ва совет ҳарбий асирларидан Миллий Армия тузиш масаласи эди[1].

М.Чўқаев 1941 йил ноябрь ойида рафиқаси Мария Яковлевнага ёзган мактубида концлагерлардаги совет ҳарбий асирларининг қайғули аҳволи ва уларнинг юқумли касалликларга чалингани ҳамда тўйиб овқатланмаслик ҳолатлари ҳақида ёзган. У маҳбуслар орасида одамхўрлик ҳолатлари бўлганидан даҳшатга тушди. У Германия олий кўмондонлигига ёзган мактубида немислар ўзларини маданиятли халқ деб билишади, лекин уларнинг ваҳшийликлари XIII асрда Чингизхон қилган ҳаракатлардан даҳшатли. У уларга асирларни ҳайвонлар каби йўқ қилмасликни, балки улардан мақсадларига эришиш учун фойдаланишни маслаҳат берди[8]. Шундай қилиб, М.Чўқаевнинг фикрича, минглаб туркистонликларнинг ҳаётини сақлаб қолиш мумкин эди.

У туркистонлик асирларни отиш ўрнига немисларга қуйидагиларни таклиф қилди:

янги Туркистон давлатида кейинчалик фойдаланиш учун Германия таълим муассасаларида малакали мутахассислар тайёрлаш;

маҳбуслардан ҳарбий тузилмаларни ташкил қилиш, лекин уларни фронтга юбормаслик шарти билан, чунки бу керакли натижани бермайди; улар ҳарбий операциялар ўз ватанлари чегараларига етганда, яъни Туркистонни Совет ҳокимиятидан озод қилиш мақсадида қўлланилиши мумкин.

Собиқ ҳарбий асир Ҳамза Абдулменнинг хотираларига кўра, М.Чўқаев ҳарбий асирлардан фойдаланишнинг бошқа усулини - уларни Германияда тамаки етиштириш учун Туркияда ишлатишни таклиф қилган[1].

Бироқ, тез орада М.Чўқаев тўсатдан тиф билан касалланиб қолади. У Берлиндаги Виктория касалхонасига ётқизилган ва 1941 йил 27 декабрда вафот этган. У Берлиндаги мусулмонлар қабристонига дафн қилинади.

Барбаросса режаси муваффақиятсизликка учраганидан сўнг, немислар уларни СССРга қарши урушда ишлатиш мақсадида совет асирларидан махсус ҳарбий қисмлар ("легионлар") ташкил қилдилар. Ҳатто, М.Чўқаев вафотидан олдин, 1941 йил 22 декабрда Вермахт кўмондонлиги Шимолий Кавказ, Озарбайжон, Арманистон ва Марказий Осиёда туғилган маҳбуслар легионини ташкил этиш тўғрисида буйруқ чиқарди. 1942-1943 йилларда. бундай легионлар сони қарийб 300 минг кишини ташкил этди ва 1944 йил бошига келиб бу рақам 1 миллион кишига етди[9]. Ҳаммаси бўлиб 1942-1943 йилларда. 14 та Туркистон, 8 та Озарбайжон, 7 та Шимолий Кавказ, 8 та грузин, 9 та арман, 7 та татар батальони тузилган. "Туркистон легиони" бўлинмаларида Қозоғистон, Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қорақалпоғистоннинг маҳаллий аҳолиси бор эди[9].

Германия армиясида биринчи Совет фуқаролари Hilfswillige (кўнгиллилар) номи билан танилган. Улар Германия армиясида ошпаз, ҳайдовчи, табиб ва ҳоказо бўлиб хизмат қилар эдилар. Улар кийган кийимлар, дастлабки босқичда, Қизил Армия кийимларидан фарқловчи белги бор эди. Бир мунча вақт ўтгач, улар немис армиясининг кийимларини кия бошладилар; улар фақат "Im Dienst der Wehrmacht (Германия армияси хизматида)" ёзуви билан ажралиб туриши мумкин эди. Бир неча ой ичида ёрдамчи "кўнгиллилар" сони қарийб юз минг кишига етди. Немис кўмондонлари бу одамларни турли вазифаларда "ўз ташаббуси билан" ишлатишган. Қизил Армиянинг собиқ аскарларини ишлатиш ғояси Вермахтда маъқулланмаган. Аммо Остминистериум ва Абвер буни қўллаб -қувватладилар[7].

Легионлар тузилиши Украина ва Польша ҳудудида амалга оширилди. 1942 йил август - сентябрь ойларида бошланган легионларни тузиш бўйича ҳаракатлар 1943 йил август - сентябрь ойларида якунланди.

Легионларни бошқариш учун миллий бирлашма қўмиталари тузилди. Германия Шарк ишлари вазири Альфред Розенберг Совет Иттифоқини парчалаш лойиҳасини ишлаб чиқди. Шу мақсадда у собиқ миллат маҳбусларидан легионерлар миллий қўмиталарини тузди: украинлар, беларуслар, грузинлар, арманлар, озарбайжонлар ва туркистонликлар.

А.Розенберг Украина, Беларусия, Туркистон, Озарбайжон президентларини тайинлади. НКOT 1942 йилда ташкил этилган. Уни Берлин кишлоқ хўжалиги университетининг собиқ талабаси, асли Тошкентлик, миллати ўзбек бўлган Вали Қаюмов бошқаради.

НКOT радиоэшиттиришлари Вена (Австрия) дан Вали Қаюмов, Боимирза Ҳайитов, Саид Каримий, Эргаш Шермат, Вали Зуннун ва бошқалар томонидан олиб борилган.

1938 йилда репрессияга учраган шоир Абдулҳамид Сулаймон Чўлпоннинг "Гўзал Туркистон" деб ўзгартирилган "Гўзал Фарғона" номли шеъри НКOT мадҳияси сифатида қабул қилинган. Бу шеър озодлик учун курашга чақирди ва ўз мамлакатини мустақил қўришни истаган легионерлар орасида жуда машҳур эди[10].

Туркистонлик легионерлар учун 1942 йилдан бошлаб НКOT "Миллий Туркистон" ("Миллий Туркистон") журналин чикара бошлади. Дастлаб тиражи 15 минг нусхада, кейинчалик 80 мингтагача ошди. Уруш даврида 63 та сон нашр этилган. Журналнинг бош муҳаррири Вали Қаюмов эди, у журналнинг биринчи сонининг таҳририятида: "Бизнинг йўл-оталар йўли, мустақиллик йўли", деб ёзган. Ҳар бир легионер журналнинг навбатдаги сони учун 1 марка миқдорида пул тўлаган. 1942-1945 йилларда НКOT ёрдами билан ҳар чоракда "Миллий адабиёт" тўплами ва "Янги Туркистон" газетаси нашр этилди.

Собиқ Иттифоқи армиясининг ҳарбий асирларини фашистик армияга қўшилиши мураккаб, зиддиятли жараён бўлиб, Европа давлатлари халқларининг ҳамкорлигидан фарқ қилар эди. Биринчидан, совет ҳарбий асирлари махсус режимда сақланар эди, улар ҳар дақиқада ўлим хавфи остида эди, легион таркибига кирувчи легионерларга эса мунтазам овқат берилиб, дам олишга рухсат берилган ва ҳаёт учун қулай шароитлар яратилар эди. Улар кийимларини тоза сақлаш ва юришни ўргандилар, ҳатто уларга маош ҳам бериб борилган. Бу уларнинг аҳволини енгилаштиришга, руҳий ва жисмоний азоблардан қутилишга ёрдам берди. Иккинчидан, шу тарзда, улар ўз ҳаётларини сақлаб қолиш умидига ва келажакка бўлган ишончга эга эдилар.

Бироқ, легионерлар орасида фашистлар Германиясининг кучини англаб, шахсий манфаатларини инобатга олган ҳолда, Туркистон легионига қўшилишни танқид қилганлар ҳам бор эди. "Туркистон легиони" нинг қўп аъзолари немислардан қочиб, кейинчалик ўз ватанларига қайтиш билан партизанларга ўтишни режалаштиришган. 1942 йил 3 октябрда Туркистон легиони таркибида жанг қилган Бергенов, Тулебаев ва Хасанов тўрт кунлик жангдан сўнг немислардан қочиб, партизанларга қўшилишди. Уларнинг айтишича, қўплаб легионерлар совет аскарларига ўтишни хоҳлашади. 370 кишидан иборат "Туркистон легиони" аскарлари Абдулла Отахонов бошчилигида 1943 йил сентябрда Речитса (Беларусия) партизанлари билан алоқа ўрнатдилар. 1944 йил январ ойида Файзиевнинг буйруғи билан Черногория партизанларига қарши курашга йўналтирилган "Туркистон легиони" нинг катта отряди (28 киши) фашистларни йўқ қилиб, партизанлар томонига ўтган[11].

"Туркистон легиони" нинг баъзи аъзолари Совет тузумига ва большевиклар ҳукумати томонидан ўтказилган қатағонларга қарши бўлганини инкор этиб бўлмайди. Уруш пайтида туркий халқлар вакиллари томонидан нашр этилган мақола, шеър ва бошқа асарларда большевиклар ва совет ҳукуматига қарши ғазаб мотивлари устунлик қилган, чунки ўзбек миллатининг қўплаб вакиллари "қизил террор", коллективлаштириш ва тасарруф этиш каби кампаниялар гувоҳи бўлган. Улар 1937-1938 йиллардаги қатағон даврида қандай бўлганини ўз кўзлари билан кўришган. уларнинг қариндошлари, устозлари ва ҳамкасблари ҳалок бўлди.

Ва бу ҳис -туйғулар билан улар фронтга юборилди. Шунинг учун ҳам улар "Туркистон легиони" га кириб, ҳеч бўлмаганда фашистлар Германияси тарафида жанг қилиб, ўз Ватанининг адолати ва мустақиллигини тикламоқчи бўлишган. Аммо улар Германия хукмронлиги остида ўз ватанларини озод қилиш ҳаёлотдан бошқа нарса эмаслигини тушунишмади. Фашистик Германиянинг асл мақсади хорижий давлатларни босиб олиш, бойликларни талон -тарож қилиш, бошқа миллат вакиллари йўқ қилиш, тирик қолганларни қулга айлантириш, яъни жаҳон цивилизациясини ғайриинсоний усуллар билан йўқ қилиш ва жаҳон гегемонлиги эди. Бу мақсадларга эришиш учун Германияга бошқа миллат вакилларида тузилган ҳарбий қисмлар керак эди. 1944 йил охирига келиб "Туркистон легиони" нинг аскар ва офицерлари сони 181 402 нафар кишини ташкил этди; Ҳарбий кийим кийган ва ишчилар батальонларида хизмат қилганлар яна 85 592 нафар кишини ташкил қилган. Ҳаммаси бўлиб 1944-1945 йилларда 266994 та легионер "Туркистон легиони" да хизмат қилган. Легион таркибидаги полклар, батальонлар, компанияларни туркистонликларнинг ўзлари бошқарган, лекин энг юқори қўмондонлик немислар қўлида қолган[12].

"Туркистон легионлари" Италия, Югославия, Польша, Франция, Германиядаги ҳарбий ҳаракатларда қатнашдилар. Совет Иттифоқи ҳудудида улар Беларус, Украина, Орёл ва Брянск вилоятлари ва Қримда жанг қилишган. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки, 1943 йилда Германия қўмондонлиги "Туркистон легиони" нинг ҳарбий қисмларини Шарқий фронтдан Ғарбга, Франция ва Италияга ишончсиз бўлганлиги учун ўтказди. Совет Иттифоқига қарши курашганларни "қора фашистлар" деб аташди, агар улар қўлга олинса, ўша ерда отишди. 1944 йил охирига келиб, жангларда 65 минг легионер ҳалок бўлди, 900 киши партизанлар томонига ўтган[13].

"Туркистон легиони" ҳарбий қисмларида разведка ходимлари, диверсантлар, хавфсизлик хизматлари, қурувчилар, хўжалик бўлинмалари бор эди. Мажид Икромов, Йўлчи Охунбоев, Наим Тўра, Мўмин Бўри, Қодиркул Эгамқулов, Махмуд Туркканов, Маннон Махкамовлар таълим олган ва "Туркистон легиони" радио разведка курсларида хизмат қилган. Мағлуб бўлиш арафасида фашистлар Германияси раҳбарияти Туркистон легионини "Туркистон давлати" миллий армияси сифатида расман тан олди. Марказий Осиёдан келган муҳожирлар, айниқса собиқ легионерлар, Туркиядан сиёсий бошпана сўраган. Туркияда яшаган ўзбек муҳожирлари раҳбарлари ва Туркистоннинг собиқ талабалари ВКИдан ёрдам сўраган Вали Қаюмовни жуда совуқ кутиб олишди. Улар Мустафо Чўқаевнинг ўлими ҳақидаги хабарга ишонишмади. Собиқ совет ҳарбий асирлари легионерлари ўз тақдирларини Германиянинг Розенхайм, Миттенвалд, Франкфурт-Майн, Фелдкирхин, Мюнхен шаҳарларидаги қочқинлар лагерларида кутишди. Расмий рухсат олмаган ҳолда, собиқ легионерларнинг бир қисми Туркияга яшаш учун кетган. Манисда яшаган собиқ легионерлар орасида Каршибой Хўжа Намангоний, Абдусамад Ўратепа, Эргаш Хўжам, Эргаш Тошкентли, Тошенбет, Умарали Кучар, Аҳмад Шариф ва Абдулаҳад Бошқирд каби машҳурлар бор эди. Бундан ташқари, Туркистон легионининг тирик қолган баъзи аъзолари Ғарбий Европа ва АҚШдан бошпана сўраган. Шарқий Европа мамлакатлари СССР таъсири остида бўлганини ҳисобга олиб, қочқинлар Ғарбий Европа мамлакатларидан бошпана излашга мажбур бўлдилар. НКВД ва "Туркистон легиони" нинг собиқ аъзолари Ғарбий Германиядаги Мюнхен, Дюсселдорф, Кёльн, Бонн каби шаҳарлардан яшаш учун жой топдилар. УБТнинг нуфузли шахсларидан (Вали Қаюмов, Боймирза Ҳайит ва бошқалар) Германияда бўлиб, ўз қарашларини туркистонлик муҳожирлар орасида тарғиб қилишган. Германияда мингга яқин ўзбеклар яшаган (1973). Асосан, булар Иккинчи жаҳон уруши пайтида асирга олинган, ва ўз ватанига қайтмаганлар ҳисобланган. 1950 йилларда НКВД аъзолари ва Туркистон легионининг 12 нафар фахрийси АҚШда истиқомат қилиб, "Америка Овози" ва "Свобода" радиостанцияларида ишлашган.

4.Хулосалар:

Хулоса қилиб айтганда, Иккинчи жаҳон уруши тугаганидан кейин туркистонлик ҳарбий асирларнинг тақдири бошқача тарзда кечган. Агар фашистик Германия СССР

устидан ғалаба қозонган бўлса ҳам, у барибир маҳбусларнинг ҳаётини қурбон қилган бўларди, шунинг учун ҳам Туркистон легиони, НКОТ ва шунга ўхшаш ташкилотлар фаолияти ҳеч қандай тарихий истиқболга эга эмас эди. Таъкидлаш лозимки, Иккинчи жаҳон урушидан кейин собиқ туркистонлик ҳарбий асирларнинг асосий қисми чет элдан, яъни АҚШ ва Туркиядан бошпана топган эди. Дарҳақиқат, келажакда НКОТ фаолияти, "Туркистон легиони"нинг ташкил этилиши ва фаолияти тарихи, уларнинг миллий ташкилотлари ва босма нашрлари, шунингдек, маҳаллий аҳоли ҳаёти ва фаолиятини диққат билан ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны // «Метаморфозы истории» Научный альманах . Выпуск 6. 2015 г. – С.53.(Хайитов Ш. А. Istoricheskaya sudba turkestanskix voennoplennykh vtoroy mirovoy voyny // «Metamorfozy istorii» Nauchnyy almanax. Issue 6. 2015 - P.53.)
2. История второй мировой войны 1939–1945 гг. В 12 тт. Т. 5. М., 1975.С. 166–167. (History of the Second World War 1939-1945. In 12 volumes. T. 5.M., 1975. 166-167.)
3. Halil Burak Sakal. Germany and Turkestanis during the course of the World war II (1941-1945). – Ankara, 2010. – Pp.75
4. Halil Burak Sakal. Germany and Turkestanis during the course of the World war II (1941-1945). – Ankara, 2010. – Pp.77
5. Halil Burak Sakal. Germany and Turkestanis during the course of the World war II (1941-1945). – Ankara, 2010. – Pp.76
6. Halil Burak Sakal. Germany and Turkestanis during the course of the World war II (1941-1945). – Ankara, 2010. – Pp.78.
7. Halil Burak Sakal. Germany and Turkestanis during the course of the World war II (1941-1945). – Ankara, 2010. – Pp.84
8. Садыкова Б. История «Туркестанского легиона» в документах. Алматы, 2002. – С.61.(Sadykova B. History of the "Turkish Legion" in the documents. Almaty, 2002. - P.61).
9. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны // «Метаморфозы истории» Научный альманах. Выпуск 6. 2015 г. – С.59.(Хайитов Ш. А. Istoricheskaya sudba turkestanskix voennoplennykh vtoroy mirovoy voyny // «Metamorfozy istorii» Nauchnyy almanax. Issue 6. 2015 - P.59.)
10. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны // «Метаморфозы истории» Научный альманах. Выпуск 6. 2015 г. – С.61.(Хайитов Ш. А. Istoricheskaya sudba turkestanskix voennoplennykh vtoroy mirovoy voyny // «Metamorfozy istorii» Nauchnyy almanax. Issue 6. 2015 - P.61.)
11. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны // «Метаморфозы истории» Научный альманах. Выпуск 6. 2015 г. – С.62.(Хайитов Ш. А. Istoricheskaya sudba turkestanskix voennoplennykh vtoroy mirovoy voyny // «Metamorfozy istorii» Nauchnyy almanax. Issue 6. 2015 - P.62.)
12. Хайитов Ш. А. Историческая судьба туркестанских военнопленных второй мировой войны // «Метаморфозы истории» Научный альманах. Выпуск 6. 2015 г. – С.63.(Хайитов Ш. А. Istoricheskaya sudba turkestanskix voennoplennykh vtoroy mirovoy voyny // «Metamorfozy istorii» Nauchnyy almanax. Issue 6. 2015 - P.63.)
13. Садыкова Б. История «Туркестанского легиона» в документах. Алматы, 2002. – С.64.(Sadykova B. History of the "Turkish Legion" in the documents. Almaty, 2002. - P.64.)
14. ЎЗМА. Р-2661-фонд, 1-рўйхат, 88-иш.41 -варақ. (UzNA. R-2661-fund, 1st list, 88-ish.41 sheet)
15. ЎЗМА. Р-2822-фонд, 1-рўйхат, 8-иш, 149-варақ.(UzNA. R-2822 Fund, List 1, Case 8, Sheet 149.)

ЎТМИШГА НАЗАР

3-МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

LOOK TO THE PAST

SPECIAL ISSUE-3

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000